

„A mindennapi guillotine alatt”*

Gondolatok Hernádi Gyula *Az ég bútorai* című regényéről

„És alkonyattájt táskás szemek gyulladnak,
és elránt előlem mindent a félelem,
még megérinthezném tétova arcomat, mint egy kisfiút,
hasztalan várok,
mindennap halálom után érkezem”

(Hernádi Gyula: *A mindennapi guillotine alatt*)

Még mielőtt Hernádi Gyula életművének alapos ismerői helyreigazításért kiáltanának, már bevezetésképpen megjegyzem, *Az ég bútorai* címmel Hernádi Gyulának sohasem jelenhetett meg regénye, pedig van ilyen műve. És ez nem tévesztendő össze a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában 1976-ban kiadott válogatott elbeszéléseivel, melynek keménynyelvével ugyanaz a cím olvasható.

Találkozásainkkor Gyula számtalanszor hívta fel figyelmemet az élet abszurd mivoltára, létszemlélete rokonságban állt a francia Nobel-díjas Albert Camus-éval. Nem vitás, hogy pályakezdése kulcsregényének, *Az ég bútorainak* sorsára sem talált más jelzőt. Abszurd. A cselekmény és a papírra vetett szöveg további léte egyaránt az.

A hadifogságból 1947-ben hazatért, 1955-ben a *Csillag* folyóiratban költőként bemutatkozó Hernádi első kötete, a lírai parabolákat tartalmazó *Deszka-kolostor* (1959) és első kisregénye, a hétköznapi hűtlenség pokolköreit egzisztencialista rátekintésből példázó *A péntek lépcsőin* (1959) után tervezte volna *Az ég bútorai* címmel írt újabb kisregény megjelentetését. A történettől és az elbeszélés stílusától azonban elzárkóztak a kiadók. A Hamvas Intézet *A legnagyobb botrány a halál – In memoriam Hernádi Gyula* című kiadványában (2007) megtalálható az indoklás, amellyel a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója, Illés Endre 1962 őszén „elhárította” *Az ég bútorait*: „Elutasító határozatunk indoka mindenekelőtt a regény szovjetellenes tendenciája. Az 1949-53 közötti időszak politikai gyakorlata, a személyi kultusz igen káros volt. Művészi kritikája igen indokolt és időszerű. Az ön regényében azonban nem ezzel találkozunk. Az írás kritikája torz és gyűlölködő. Pusztulás, rothadás lep be mindent a regényben, a lelkeken ül a kor, démoni erők hálózák-nyűgözik le a dolgozókat. Az ötvenes évek eleje az ön művében

vértől és erőszaktól síkos vágóhídként jelenik meg, melyre az ÁVH hajszolja a védtelen embereket.

Ez az aspektus kritikai szemlélet mélységesen elfogult és igaztalan. Méghozzá éppen azért, mert nem veszi tekintetbe, hogy a szocializmus épült ezekben az időkben is.

Súlyosan kifogásolnunk kell a regény elavult, majd fél évszázados eszközöket felhasználó művészi módszereit is. Mondanivalóját ön leginkább az 1920-as évek szürrealizmusának és expresszionizmusának tudatalatti képalkotásaival igyekszik kifejezni.”

Hernádi a hatvanas évek elején Nemeskürty István jóvoltából megismerkedett és összebarátkozott Jancsó Miklós filmrendezővel, majd a Belvárosi kávéházban nagy dolgokra készültek (első közös munkájuk, az *Oldás és kötés* premierjének időpontja a hazai mozikban: 1963). Regénye elutasítására pedig meghökkentő „hernádis” fordulatokkal reagált. A cselekményből hét részletet önálló novellaként beemelt az 1967-ben megjelent második novelláskötetébe, a *Száraz barokkba*. Ugyanez a hét történet belekerült a válogatott elbeszéléseit tartalmazó, 1976-ban kiadott *Az ég bútorai* című művébe. A Szépirodalmi Könyvkiadót még ugyanaz az Illés Endre vezette, aki anno még meg is vétőzte Hernádi felvételét az Írószövetségbe! Ha az eddig leírtak abszurdításában valaki kételkedik, akkor folytatom azzal, hogy *Az ég bútorai* mint regény *Kiáltás és kiáltás* címen végül 1981-ben jelent meg a Magvető Könyvkiadó gondozásában a Gyulai Líviusz által tervezett remek borítóval. A kiadó vezetőjét Kardos Györgynek hívták, aki az ötvenes években a hírhedt Katonapolitikai Osztály, majd az ÁVH alezredese volt. Kardos egyébként a Magvetőnél 1986-tól sorozatban adta ki Hernádi műveit.

Sajnos az „elfektetés” sokat ártott a regénynek, mert 1981-ben már korántsem hatott az újdonság

erejével. Megírásakor sokkal nagyobb visszhangot kelthetett volna, hiszen Hernádira sokan felfigyeltek már első kisregénye megjelenésekor. „Az ötvenes évek végén a neves zeneesztéta, Pernye András a következő szavakkal fogadott lakásán, miközben egy vékony kötetet lengetett a kezében – emlékszik vissza Szeghalmi Elemér irodalomtörténész: »Itt a magyar Camus – mondta izgatottan – ebben a kis kötetben több van, mint egy halom új kiadványban.« A könyv nem volt más, mint Hernádi Gyula A péntek lépcsőin című regénye és Pernye –, akinek széleskörű, polihisztóriai érdeklődését már akkor jól ismertük – a remekműveknek kijáró lelkesedéssel üdvözölte, mint a hajdani századok önzetlen mesterei a napvilágot látott, új alkotásokat.”

Az elismerés helyett, amint azt Marx József *Hernádi Gyula és a film* című életrajzi esszéjében találóan megjegyzi, az író lett „a Téli Palota, amelyet serény bolsevik kritikusok hadának kell bevenni”.

Hernádiból ekkortájt vált „hivatásos gerilla”. Ez a kifejezés Gyurkovics Tibortól való. Mikor Hernádi nem sokkal a halála előtt, súlyos állapotban került kórházba, Tibor mindennap meglátogatta. Mészáros utcai otthonában a költő egyik délelőtt beavatott barátságuk mélységeibe, és rávilágított sok összefüggésre a Hernádit ért támadásokkal kapcsolatban: „Aczél György így vezényelte a kritikai zenekart – magyarázta Gyurkovics Tibor. – Első regénye, A péntek lépcsőin megjelenése után, Aczél megemlítette egy összejuvetelen, amelyen a Gyula is ott volt, hogy ennyire egzisztencialista módon nem lehet megnyilatkozni a szocialista realista irodalomban. Ez akkoriban halálos bélyeg volt. Mire Hernádi közölte, hogy tudomásul vette, de ennek ellenére nem követ el öngyilkosságot, disszidálni sem hajlandó és szívinfarktust sem fog kapni Aczél kedvéért. Gyula keresztűzbe került, elmarasztaló kritikákat kapott Aczél talpnyalóitól. Ez azonban a nevét előtérbe hozta, az emberek megtudták, hogy nem akar ki a Hernádi. Azokban az években már írta Az ég bútorai című kisregényét, mely a maga egészében csak a nyolcvanas években jelenhetett meg Kiáltás és kiáltás címmel. Egy bukásra ítélt szerelmi háromszögön keresztül mutatja be az ávós terrort, különösen a lélektani oldalát, a rettegést a halálfélelemtől. Ez a hangulat több későbbi művében visszaköszön. Azt hiszem, hogy a Kiáltás és kiáltással vált végleg kegyvesztetté a hivatalos irodalompolitika számára.” Kérdésemre, hogy miként létezhetett Hernádi Aczél György ellenében, Gyurkovics hozzátette: „Amikor Aczél megbélyegezte, Hernádi egyszemélyes el-

lentámadásba ment át a kor irodalmi rendszere ellen. Hivatásos gerilla módjára, előre megfontolva minden lépést, »terrorista« hadműveletekkel vágott vissza. Minden művében gránát vagy bomba volt és kellő időben fel is robbant. Nem lehetett nem tudomást venni Gyuláról. Tehetséges volt. Erre felfigyelt Kardos György, akit idővel Gyula levett a lábáról. Kardosnak volt kellő hatalma ahhoz, hogy szembeszálljon Aczéllal. Neki revolver volt a zsebében nem csupán ideológiai érvek tömkelege. Kardost lehet szidni, kárhozzatni, de azt tudomásul kell venni, hogy a szocialista realista irodalom korlátainak szét-törésében jelentős része volt. S ehhez szükség volt Hernádi tehetségére. Ha nem is lettek harcostársak, de szövetségesek mindenképpen.”

Mialatt Hernádi a hivatalos irodalmi körökben persona non grata, másutt, például a Belvárosi kávéház értelmiségi körében „védett személy”. Noha *Az ég bútorai* teljes terjedelmében csak sokkal később juthatott el az olvasókhoz, a *Száraz barokk* elbeszélései közé „becsempészett” hét részlet ismeretében valószínűleg sokan gyanút fogtak, hiányérzetük volt. A novellákká szerkesztett epizódokban nem szerepel a szerelmeseket terrorizáló államvédelmis alakja, akit Hernádi így jellemezett: „A középső férfi hosszú, elnagyolt arcának alsó harmadában semmi se volt, szája egyszerű bizonytalan állatként kapaszkodott meg hátrahúzódo állában, nyakának drójtjai felértek két apró füléig, körülkötözték jelenlétét és megállíthatatlanul, egyre magasabbra emelkedtek.”

Nem tudjuk a nevét. Bárkivel azonosítható „a párt ökle” állományának aktív vagy leszerelt tagjai közül. Érdekes, hogy Hernádi nem adott nevet a regény férfi főszereplőjének sem, személyleírása azonban nem kevésbé érzékletes, már a cselekmény első bekezdésében színre lép: „G... arca mintás volt, fején elesett, üres nádszálakként feküdtek a rendszertelenül hátrahúzott hajszálak, szemének duzzadt héja alatt, barna foltok nőttek, szomorú volt a tekintete, s mert kötőhártya-gyulladás sokszor fölzigatta, gyakran sírt.” Nyilván az is tudatos, hogy a női főhős keresztneve Mária, a szerző sajátos költői leírásával és az azután következő profán dialógussal egyszerre utal korábbi megromlottságára, bűnbocsánatot és megváltást remélő szabadságvágyára.

„Alacsony, barna nő jött át a csarnokon. Mielőtt a gépekhez ért volna, mint aki elfelejtett valamit, megfordult visszafelé indult. Kicsit görbe, térdtől befelé hajló lábai, nagyon keskeny dereka, széles csípője, köpenye alól előrajzolódó formás melle, csinos, kicsit közönséges, merev arca, ügyesen vágott,

fésült, szép színű, barna haja volt. G... unottan, figyelmetlenül köszönt neki, majd a fiatalemberhez fordult: – Nem olyan különös. – A vállalat legjobb nője. – Görbék a lábai. – De azért megbasznád?! – Ez még nem bizonyíték. Egyébként nem is olyan biztos. – Nem értesz hozzá. – Hát annyira, mint te, én is értek hozzá. Nem rossz, csak nem értem ezt az óriási lelkesedést. – Hogy tudhat ez baszni! – Kivel jár? – Nem tudom. Itt a gyárban nem áll szóba senkivel se.”

Az iménti idézet emellett azt is példázza, hogy Hernádi Gyula ennek a korai kisregénynek az íráskor már egyénien és összetéveszthetetlenül szólalt meg, írásmódjának összetevői Iszlai Zoltán meghatározása szerint: „Az egyik az expresszív, helyenként csaknem abszurd képzettársításokkal túlfeszített, hangulatkeltő környezet és közérzeteírás. A másik alapvető stílusjellegzetessége az olvasói figyelmet kívánó, játékos és bölcselkedő, szikár, de mindig váratlan irányokba kitérő, szaggatott és szeszélyes dialógus, amely viszonylag kevés információt hordoz.”

Hogy G... szerelmét Máriának hívják, az csak az egyik dialógusból derül majd ki, egyébként Hernádi végig úgy nevezi: az asszony. A szikár tényközlésnél sokkal többet jelentő az is, hogy mind a ketten a vágóhídon dolgoznak. Az unalmas, monoton adminisztratív munkakörben vegetáló férfi egyik viszonyból a másikba átlépve juttatná magát újabb örömforráshoz, addigi szeretőjét már unja, újra vágyik. A nő titokzatossága – mint kiderül, hazudik, amikor G...-nek azt mondja, soha nem ér rá, mert mindennap meglátogatja a kórházban fekvő barátnőjét – csak fokozza a helyzetek, a találgatások izgalomát. Máriának tényleg mindennap be kell mennie a kórházba, de nem a barátnőjéhez. Az asszony egy százados szeretője, „kurvája”, ahogyan Mária saját magát nevezi, a tiszt lakást szerzett neki, nagyon féltékeny rá, néha veri, gyilkossággal fenyegeti, figyelteti, minden lépéséről tud... Az élethelyzetekre addig közömbös G...-t a kiszolgáltatott nő iránti szerelme kitépi elidegenedett létezésből. Noha sejti, hogy a tűzzel játszik, vakmerőségében ráveszi Máriát, hogy utazzanak el, szökjenek meg az asszonyt zaklató, érzelmileg és valószínűleg másképp is zsaroló államvédelmis elől Mátraházára. A folytatás tragikus, a százados és verőlegényei rájuk találnak, az asszonynak nyoma vész, G... kitartóan kutatja nyomát, de minduntalan összeverik, az utolsó fejezetben szálnalmas roncsként látjuk viszont a tébolydában, az ápolók Temetőnek hívják. A nő további sorsáról Hernádi nem ír.

Az eredeti cím – szerintem – sokkal hívebben kifejezte Hernádi Gyula szerelmeseinek tragikus stációit, ez jobban passzolt volna a szöveg kubista, szurrealista stílusához is, mint a *Kiáltás és kiáltás*. Csak egyetérthetünk a Hernádi Gyuláról monográfiát író Pósa Zoltánnal, aki így foglalja össze *Az ég bútorai* üzenetét: „A férfi passzív mártírrá, az asszony megfélemlített, akarat nélküli lényé válik. Ártatlanságuk nem a vértanúk példateremtő módján magasztosul föl látszólagos elbukásban. Beteljesedett sorsuk a kiszolgáltatott tárgyaké – ezért sem lehetnek tisztaságuk ellenére sem az ég angyalai, csupán Az ég bútorai.”

Már volt szó Hernádi költőként való indulásáról. Lírai munkásságát az *Isten a konyhában vérzik* című válogatott versei megjelenése előtt többnyire a prózai szövegeibe szerkesztette bele. Ez történt *A mindennapi guillotine* alatt című versével is, melyet írásom címéül választottam.

A cselekmény egyik fordulópontján G...-nek tudomására jut, hogy főbérlijének tanár fia öngyilkosságot követett el, és búcsúlevél helyett verseket hagyott maga után, az egyik címe, *A mindennapi guillotine alatt*. Ez a jelenet egyébként a regény Kézdi-Kovács Zsolt rendező által megfilmesített változatában még hangsúlyosabbá válik, megtudjuk, hogy nemcsak versek, hanem ötvenhatos fotók és egy, a forradalmat jelképező lyukas nemzeti színű zászló is maradt az öngyilkos fiú után. Ehhez azonban a cselekmény idejét 1952-ről 1958-ra kellett megváltoztatni. A film stáblistáján Hernádi Gyula neve az alapmű szerzőjeként és a dialógusok írójaként szerepel.

Felhasznált irodalom:

A legnagyobb botrány a halál – In memoriam Hernádi Gyula. Hamvas Intézet, 2007

Borbély László: Ima Hernádi Gyuláért. *Lyukasóra*, 2005. szeptember 12–15.

Iszlai Zoltán: *A novellista önfejlesztése*. 252.

Marx József: *Hernádi Gyula és a film*. Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2007

Moldova György: *Aki átlépte az árnyékát...* Urbis Könyvkiadó, Bp., 2001, 149.

Pósa Zoltán: *Hernádi Gyula*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 106.

Rózsa T. Endre beszélget Hernádi Gyulával (Pályám emlékezete), Magyar Rádió, 1996. 06. 19. – 1999. 05. 17.

Szeghalmi Elemér: *Ambrus Zoltántól Gyurkovics Tiborig*. Jel Kiadó, 134.

* Írásunkkal Hernádi Gyula Kossuth-díjas íróra (1926–2005), a Magyar Művészeti Akadémia posztumusz tiszteletbeli tagjára emlékeztünk születésének kilencvenedik évfordulóján.